

ББК Ш 12=411.4*21

УДК 81'36

РЕЗУЛЬТАТИВ ЯК ГРАНИЧНИЙ ВИЯВ ДІЇ

У статті проаналізовано та узагальнено погляди українських і зарубіжних лінгвістів щодо зв'язку результатива та граничності; розглянуто статус категорії результатива з погляду зв'язку її з ознакою граничності в українській мові.

Ключові слова: граматична категорія, результатив, граничність, неграничність.

У мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століття помітне місце посідають дослідження, присвячені результативним дієслівним конструкціям. Питаннями аналізу та класифікації результативних конструкцій у різних аспектах займалися такі лінгвісти, як І.Р. Вихованець, О.В. Бондарко, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, Ю.П. Князєв, Ю.С. Маслов, В.П. Недялков, В.О. Плунгян, Г.Г. Сильницький, О.О. Холодович, С.Є. Яхонтов та ін. Однак існують питання, пошуки вирішення яких у цілому залишилися поза межами інтересів указаних авторів. Одним з таких питань є встановлення граматичного статусу результативних дієслівних утворень, а саме зв'язок результатива з граничністю.

Найпоширенішими серед лінгвістів є такі погляди щодо граматичного статусу результатива: 1) форма результатива входить до системи видових та часових форм; 2) форма результатива входить до системи форм категорії стану; 3) результатив є однією з двох протиставлених форм спеціальної категорії (не категорії часу та не категорії стану); 4) результатив є одним зі значень якоїсь іншої форми (що входить до системи форм часу або стану); 5) результатив виникає «на схрещенні» двох та більше категорій.

Отже, проблема категорії результатива, незважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Саме цим зумовлюється **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – аналіз наявності зв'язку результатива з граничністю, встановлення граматичного статусу результатива в українській мові.

Основні **завдання** полягають у розгляді особливостей граматичних значень, дослідженні ознаки граничності / неграничності українських дієслів, встановленні статусу категорії результатива.

Грамматична система мови – це частина організації мови, представлена в її граматичних одиницях, граматичних формах і граматичних категоріях. Грамматична будова мови як система – єдність абстрактних граматичних значень і їх формальних виражень, які становлять ту основу, без якої мова не функціонує.

Найважливішим і вихідним для граматики є поняття граматичного значення.

Грамматичне значення – узагальнене, абстрактне значення, властиве цілому рядові слів, словоформ, синтаксичним конструкціям, яке має в мові своє регулярне вираження [Кочерган 2006: 235].

Грамматичне значення характеризується:

- 1) вищим ступенем абстракції: граматичне значення є загальним, спільним для цілих груп і класів слів;
- 2) необов'язковою співвіднесеністю з позамовним референтом: чимало граматичних значень має тільки внутрішньомовну природу;
- 3) регулярністю свого вираження: кожне граматичне значення має обмежений набір засобів свого вираження;
- 4) обов'язковістю, тобто граматичне значення – це таке значення, без якого не можна вживати певний клас слів. Обов'язковість вираження граматичних значень є універсальним, незалежним від типу мови критерієм визначення граматичних явищ.

Грамматичні значення не існують ізольовано. Кожне з них входить до пов'язаних із ним і протиставлених йому значень. Тобто граматичні значення є членами певних парадигм, які, як правило, формують граматичні категорії.

Отже результатив матиме граматичний статус за умов наявності результативного значення в усіх дієслів української мови.

Однак для так званих несинтаксичних значень вимога обов'язковості може вступати у протиріччя з індивідуальними особливостями лексичного значення тих чи інших одиниць відповідного класу. Так, наприклад, обов'язковість протиставлення за числом для іменників вступає у протиріччя з неможливістю певних груп іменників виражати кількісне значення.

Розуміння терміна «результатив», як і сам термін, що існує зараз, бере початок з робіт О.О. Холодовича та його послідовників. У цих роботах наголошується на тому, що основне обмеження на утворення результативних похідних від дієслова пов'язане з ознакою граничності [Холодович 1974: 25].

Указане обмеження засноване на тому, що лише граничні дієслова позначають дії, що мають природний результат; неграничні дієслова позначають такі ситуації, що або взагалі не піддаються зміні в часі, або розвиваються таким чином, що не призводять до появи результативного стану: їх природний розвиток може бути лише припиненим, а не завершеним. До граничних відносять передусім дієслова, що позначають перехід з одного стану в інший (*сісти, лягти, упасти, забути* тощо) або набуття якості (*дозріти, побіліти,*

порозумнішати, почервоніти тощо). Крім того, граничними є також дієслова, що позначають цілеспрямовані дії, які не можуть тривати довго після того, коли мета досягнута (*смажити, будувати, варити* тощо). Неграничними є дієслова, що необов'язково передбачають одну певну мету (*дивитись, бігти, співати, працювати* тощо), а також ті, що позначають стан (*лежати, знати* тощо).

Тобто в роботах О.О. Холодовича та його послідовників неявно стверджується, що результати позначають лише природні результати.

В.О. Плуґнян підкреслює, що граничність імплікує не властивість ситуації мати результат узагалі, а дещо іншу властивість – передбачуваність, єдиність, природність цього результату. Він наголошує, що більш адекватним є такий опис результативних похідних, що не передбачає обмеження на граничність як універсально обов'язкове, бо, по-перше, у багатьох мовах ознака граничності часто не є єдиною, а іноді й узагалі суттєвою для формулювання правил, що описують обмеження на утворення результативів, по-друге, заборона утворення результативів від неграничних дієслів не є абсолютною [Плуґнян 1989: 58].

Так, граничні ситуації, розвиваючись нормально, можуть завершитись лише одним результатом – тим, що виходить з лексикографічного тлумачення відповідних предикатів. Ситуація *ламати* зазвичай призводить до результату *зламати, будувати – збудувати, ловити – зловити, зріти – дозріти, біліти – побіліти*, але це далеко не єдиний можливий їх результат.

Неможливість утворення результативів від неграничних дієслів також, як виявляється, не є абсолютною. Подібні факти – як винятки «прагматичного характеру», що важко пояснити – зазначаються вже в [Холодович 1974: 25] для таких мов, як нивхська, хауса, арабська (наводяться приклади результативів від неграничних дієслів «*плакати*», «*працювати*» тощо); показовим є у цьому відношенні й матеріал російських говорів [Холодович 1974: 216-226].

Дійсно, якщо обов'язковим є жорсткий зв'язок між граничністю дієслова та можливістю утворення його результативної похідної, то, імовірно, що результативність не може бути характерною усім дієсловам української мови, тобто не може бути обов'язковою, а отже категорія результатива не може мати граматичного статусу. У такому випадку результативні похідні були б типовим прикладом обмежено-продуктивних утворень та пов'язувалися б з дієсловом дериваційними відношеннями.

Однак, якщо можливе існування результативів, що співвідносяться з неграничними дієсловами, то граматикалізація протиставлення за результативністю буде реальною. Тобто ознака «результативність» / «нерезультативність» теоретично може бути обов'язковою для сукупності дієслівних словоформ будь-якого дієслова.

Таким чином, теоретична можливість результатива як граматичної категорії виникає саме в тому разі, коли ми відмовляємося від твердження, що результати творяться лише від граничних дієслів та позначають лише природні результати.

Так, в українській мові дієсловами з реалізованою граничністю є всі дієслова доконаного виду, бо ознака граничності є їхньою категорійною ознакою. Також граничність притаманна й частині дієслів недоконаного виду, точніше лексико-семантичним варіантам дієслів, оскільки в різних значеннях дієслово може виявляти різне відношення до граничності, а отже – до формування видових пар. Слід звернути увагу, що граничність дієслів недоконаного виду має інший характер, ніж доконаного, там вона потенційна, поки що не реалізована і може бути реалізована лише за певних умов.

С.О. Соколова називає чотири типи відношення дії до поняття граничності для дієслів недоконаного виду [Соколова, Шумарова 1988: 17, 18].

До першого типу належать лексико-семантичні варіанти дієслів недоконаного виду, що повністю позбавлені таких семантичних ознак: спрямування на логічне завершення дії, мета дії, напрям дії тощо. Це дієслова таких аспектуальних розрядів:

– **постійно-наявний** (дієслова відношення, розташування) – *бути, мати, коштувати, залежати, межувати* тощо;

– **статальний** (стан, статичний процес) – *лежати, стояти, любити, хворіти, спати, вірити* тощо;

– **еволютивний** (дія з розвитком процесу, але без спрямування на кінцевий результат) – *грати, танцювати, жартувати, чергувати, ходити* тощо;

– **багатоактний** (дія, що складається з обмеженого повторення окремих актів) – *барабанити, гавкати, блимати, стрибати, колисати* тощо;

– **постійно-узальний** (соціальна та інша діяльність осіб) – *вчителювати, працювати, байдикувати, голодувати, господарювати* тощо;

– **ітеративні** (вирізняються з-поміж словотвірно мотивованих дієслів і за значенням кратності наближаються до багатоактного розряду) – *приспівувати, розмірковувати, перегукуватися* тощо.

До другого типу належать дієслова руху. Дієслова невизначеного (різноспрямованого) руху є неграничними й належать до еволютивного розряду. Дієслова спрямованого руху в певних значеннях спрямовані на досягнення просторової межі: *іти – прийти, нести – занести, везти – привезти* тощо. Так, М.О. Шелякін відносить дієслова зі значенням односпрямованого переміщення до результативно-пантитивного варіанта загально результативного розряду, що зближує їх з граничними дієсловами. Без таких актантів

спрямованість лексико-семантичних варіантів недоконаного виду залишається невизначеною, і вони тяжіють до еволютивного розряду неграничних дієслів.

До третього типу належать власне граничні дієслова недоконаного виду. Ці дієслова виражають спрямування дії на досягнення певної межі, необхідність набуття логічного завершення розпочатої дії. Дія має певну тривалість, в окремий проміжок часу її можна охарактеризувати як розпочату, але не завершену. Розрізняють такі варіанти значення:

– **процесно-результативне** (дія, що розвивається і спрямована на досягнення результату) – *будити, ловити, лягати, забувати* тощо;

– **результативне-пантивне** (дія спрямована на досягнення результату шляхом поступового здійснення). Сюди належать дієслова зі значенням поступового становлення ознаки (*рости, горіти, старіти* тощо), дієслова зі значенням створення нового об'єкта, наділення об'єкта ознакою або предметом (*будувати хату, фарбувати стіни, вантажити мішки на платформу* тощо), а також інші численні дієслова, які важко об'єднати додатковою спільною ознакою, крім ознаки спрямування на досягнення внутрішньої межі (*читати книгу, їсти тістечко, вивчати мову* тощо). Частину результативно-пантивних дієслів, а саме ті, що вказують на зміну властивості або положення у просторі та мають тлумачення «ставати більшою мірою яким-небудь», М.Я. Головінська вважає неграничними, оскільки їхній доконаний вид вказує на дію, яку можна продовжити (*рости – вирости – рости далі* тощо), тобто «не позначає дії, яку доведено до якісної межі (або до кінця)» [Головінська 2001: 9]. Таким чином, у значенні граничності відмовлено навіть частині дієслів доконаного виду. У такому розподілі є певний сенс, але він є більш філософським, ніж мовознавчим, тому навряд чи варто різко протиставляти дієслова зі значенням збільшення й зменшення тієї самої ознаки. Отже, граничні дієслова зі значенням набуття ознаки можуть вказувати на два різновиди внутрішньої межі дії – абсолютна межа, після досягнення якої дія припиняється внаслідок вичерпаності, і відносна, після досягнення якої дія може продовжуватися на якісно новому рівні, а сама досягнута межа стає вже новою точкою відліку.

Граничність дієслів четвертої групи не може бути охарактеризована як спрямування на досягнення певної мети. Їхня граничність є абсолютною, оскільки розпочата дія не може не завершитися і не може бути розчленована на фази: *итрафувати, публікувати, красти, дякувати, вітатися, пропонувати* тощо.

Тобто в українській мові можна виділити два типи форм результативних конструкцій. До першого належать форми, утворені від дієслів, що описують ситуації з природним результатом. До другого – решта форм – тобто утворені від дієслів, що описують ситуації без природного результату. Приклади дієслів, що утворюють перший тип результативних форм: *лягати, падати, зріти, біліти, смажити, будувати, псуватися, оволодівати, хватати, ловити* тощо. Приклади дієслів, що утворюють другий тип результативних форм: *дивитись, бігти, співати, лежати, знати, працювати, говорити, бачити* тощо.

Особливістю результативних похідних, що описують ситуації без природного результату, є те, що вони описують такий стан, точну природу якого не можна передбачити виходячи з семантики відповідного предиката. До цього типу форм ми відносимо лексико-семантичні варіанти дієслів недоконаного виду, що повністю позбавлені таких семантичних ознак, як спрямування на логічне завершення дії, мета дії, напрям дії тощо та дієслова руху: *дивитись – надивитись – подивитись – роздивитись – передивитись – недодивитись – придивитись* тощо, *бігти – перебігти – вибігти – недобігти – прибігти* тощо, *співати – заспівати – поспівати – доспівати* тощо, *лежати – полежати – відлежати – перележати* тощо, *знати – визнати – пізнати* тощо, *говорити – домовити – переговорити – виговорити – поговорити* тощо, *бачити – побачити – недобачити* тощо, *працювати – недопрацювати – перепрацювати – допрацювати – попрацювати – відпрацювати – запрацювати* тощо.

Отже, дослідження зв'язку результатива і граничності бере початок з робіт О.О. Холодовича та його послідовників, за якими стверджувалося, що результативи позначають лише природні результати та можуть утворюватися лише від граничних дієслів. У подальших роботах, зокрема роботах В.О. Плунгяна та інших, наголошується на тому, що більш адекватним є такий опис результативних похідних, який не передбачає обмеження на граничність як універсально обов'язкове, бо у багатьох мовах ознака граничності часто не є єдиною, а іноді й узагалі суттєвою для формулювання правил, що описують обмеження на утворення результативів, а також заборона на утворення результативів від неграничних дієслів не є абсолютною. Тобто теоретична можливість результатива як граматичної категорії виникає саме в тому разі, коли ми відмовляємося від твердження, що результативи творяться лише від граничних дієслів та позначають лише природні результати.

Так, в українській мові можна виділити два типи форм конструкцій з результативним значенням. До першого можна віднести форми, утворені від дієслів, які описують ситуації з природним результатом, представлені всіма дієсловами доконаного виду. До другого можна віднести форми, утворені від дієслів, що описують ситуації без природного результату, представлені лексико-семантичними варіантами дієслів недоконаного виду, що повністю позбавлені таких семантичних ознак, як спрямування на логічне завершення дії, мета дії, напрям дії тощо та дієсловами руху.

Тобто результативні форми в українській мові мають дві головні особливості: по-перше, вони не обов'язково описують природний результат ситуації; по-друге, вони можуть бути утворені від будь-якого нестатичного дієслова.

Той факт, що результативні значення, що описують ситуації з природним результатом та без нього, додатково розподілені залежно від семантики дієслів, дозволяє зробити висновок, що результатив виступає як одне зі значень особливої граматичної категорії – граматикалізований результатив.

Отже, проблема категорії результатива, не зважаючи на тривалу історію її вивчення, залишається однією з дискусійних. Вирішення теоретичних проблем категорії результатива є важливим не тільки для всебічного з'ясування характеристики дієслова, але й для опису загальної структури мови, є необхідною умовою для створення зведених капітальних граматик.

Література

- Бондарко 1976: Бондарко, А.В. Теория морфологических категорий [Текст] / Бондарко А.В. – Л. : Наука, 1976. – 255 с. – Библиогр.: с. 255.
- Бондарко 1964: Бондарко, А.В., Буланін, Л.Л. Русский глагол [Текст] / Бондарко А.В. (ред.). – М. : Просвещение, 1964. – 201 с. – Библиогр.: с. 201.
- Вихованець, Городенська 2004: Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. Теоретична морфологія української мови [Текст] / І.Р. Вихованець (ред.). – К. : Пульсари, 2004. – 398 с. (Академічна граматики української мови). – Библиогр.: с. 391-398. – 2000 пр. – ISBN 966-7671-60-7.
- Загнітко 1996: Загнітко, А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: Монографія [Текст] / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 1996. 437 с. – Библиогр.: с. 422-432. – 2000 пр. – ISBN 966-7671-60-7.
- Загнітко 2006: Загнітко, А.П. Морфологічна і семантична структура категорії стану і поля становості [Текст] / А.П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2006. – № 14. – С. 64-73. – Библиогр.: с. 73.
- Кочерган 2006: Кочерган, М.П. Загальне мовознавство: Підручник [Текст] / М.П. Кочерган – К.: Академвидав, 2006. – 463 с. – Библиогр.: с. 403-415. – 2000 пр. – ISBN 966-580-161-9.
- Сазонова 1975: Сазонова, И.К. Причастия в системе частей речи и лексикосемантическая деривация [Текст] / И.К. Сазонова // Вопросы языкознания. – 1975 – № 6. – С.13-21. – Библиогр.: с. 21.
- Селіванова 2006: Селіванова, О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія [Текст] / Селіванова О.О. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с. – Библиогр.: с. 716. – 2000 пр. – ISBN 966-783-196-8.
- Соколова, Шумарова 1988: Соколова, С.О., Шумарова, Н.П. Семантика и стилистика русского глагола [Текст] / С.О. Соколова (ред.). – К.: Наук. Думка, 1988. – 144 с. – Библиогр.: с. 143-144.
- Недялков, Яхонтов, Маслов 1983: Недялков, В.П., Яхонтов, С.Е., Маслов, Ю.С. и др. Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект) [Текст] / В.П. Недялков (ред.). – Л. : Наука, 1983. – 262 с. – Библиогр.: с. 242-250.
- Храковский, Яхонтов, Сильницкий 1979: Храковский, В.С., Яхонтов, С.Е., Сильницкий, Г.Г. и др. Типология пассивных конструкций. Диатезы и залогов [Текст] / А.А. Холодович (ред.). – Л. : Наука, 1974. – 380 с. – Библиогр.: с. 378.
- Плунгян 1989: Плунгян, В.А. К определению результатива (универсальна ли связь результатива и предельности?) [Текст] / В.А. Плунгян // Вопросы языкознания. – 1989. – № 6. – С. 55-63. – Библиогр.: с. 63.
- Чуглов 1990: Чуглов, В.И. Категории залогов и времени у русских причастий [Текст] / В.И. Чуглов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 54-61. – Библиогр.: с. 61.

В статті проаналізовані та обобщені взгляды українських і зарубіжних лінгвістів относительно связи результатива и предельности; рассмотрен статус категории результатива с точки зрения ее связи с признаком предельности в украинском языке.

Ключевые слова: грамматическая категория, результатив, предельность, непредельность.

Views of Ukrainian and foreign linguists in the link of resultative and limitivity are analyzed and generalized. The category status of Ukrainian resultative in the opinion of its connection with the sing of limitivity is considered in the article.

Keywords: grammatical category, resultative, limitivity, unlimitivity.

Надійшла до редакції 27 серпня 2010 року.

Оксана Даскалюк

ББК 81.411.1-2-01

УДК 811.161.2'366.593

ІМПЕРАТИВНІСТЬ ТА КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ

У статті на основі різних підходів до тлумачення модальності розглянуто особливості співвідношення цієї семантико-граматичної категорії та імперативності. З тією самою метою подано опис функціонально-семантичних ознак волевиявлення та основних складників ситуації спонукання.

Ключові слова: модальність, імперативність, мовець, адресат мовлення, потенційність, темпоральність.